

R. M. PERNIČKA

PŘÍSPĚVEK K ORNAMENTACI POMORAVSKÉ DOMÁCÍ KERAMIKY Z DOBY ŘÍMSKÉ

Ornamentace pomoravské domácí keramiky z doby římské dosáhla ve vícemírném stupni — především v první polovině II. století — velké pestrosti. V nepřilíh dlouhém časovém období bylo tehdy paralelně používáno mnoho výzdobných vzorků a motivů, které byly vytvářeny různou technikou. Na jednotlivých dokladech z té doby lze pozorovat výzdobu provedenou lineárním rytím, rytou tažením hřebenovitého nástroje, sestavovanou z vrypů, zářezů nebo důlků, vytvořenou rotačním otiskováním ozubeného kolečka (tzv. kolečkování) a řidčeji i vkolčováním, dále též zvláštní výzdobu plastickou.¹ Kromě způsobů výzdoby, které se udržovaly po delší dobu bez větších vývojových změn, vyskytují se i ornamentace, které byly používány jen kratší dobu a nedosáhly většího rozšíření.

Při této ornamentační pestrosti nemůže překvapit, jestliže se ojediněle objeví i mimořádný doklad výzdoby nádob, jaký nemá v ostatním dosud známém a přístupném nálezovém materiálu obdoby. Ke vzniku takové osamocené ornamentace mohlo samozřejmě dojít zcela náhodně, ale mohlo k němu dojít i za zvláštních okolností pod vlivem výrobků, které nemusely být lokálního původu. Dvěma dokladům takového charakteru je věnován tento článek, který chce ukázat, že ani ojedinělé doklady nemohou být vždy považovány za méněhodnotné a atypické rarity.

*

Dříve, než přejdeme k vlastním dokladům, povšimněme si stručně, jaký byl celkový charakter výzdoby keramiky především v II. století našeho letopočtu. Domácí keramika v Pomoraví byla v té době zdobena nejčastěji hřebenovými obloučky, tj. skupinami obloučků rytými hřebenovitým nástrojem, a nehtovými vrypy, které byly obvykle seskupovány do vodorovných řad; ostatní způsoby výzdoby včetně ornamentů provedených pomocí ozubeného kolečka, jež jsou tolik typické pro širší oblast Polabí v prvních dvou stoletích našeho letopočtu, nevyskytují se zde již v tak nápadně vysokém počtu. S ohledem na úroveň povrchu nádob je třeba říci, že výzdoba zahlobená ve starší době římské zcela převažuje nad výzdobou plasticky vystupující nad povrch nádoby; podíl plastické výzdoby však při tom jeví v dalším průběhu doby římské trvale stoupající tendenci. Nejjednodušším a současně i nej-

obvyklejším druhem zahloubené výzdoby byla výzdoba rytá, k níž právě patří i některé výjimečné doklady; jeden ze zajímavých dokladů, pocházející z Brodku u Prostějova (z polohy „Bažantnice“) byl již publikován.²

Doklad z Držovic

Z Prostějovska pochází i druhý pozoruhodný doklad, uložený spolu s dalšími nálezy pod inventárním číslem N 65 v museu v Prostějově; nalezen byl na povrchu sídliště v poloze „Díly odvahoviční“ u Držovic. Je to nevelký střep ze stěny nádoby, jejíž vnitřní povrch byl okrový a zběžně uhlazený, vnější byl vyleštěn a má červenohnědé zabarvení. Pro malé rozměry střepu nelze provést rekonstrukci původního tvaru nádoby. Na střepu se dochovala část ryté výzdoby, která v této barbarskému prostředí bližší technice zřetelně napodobuje hlavní článek klasického vejcovce (obr. 2).³ Předlohou byl tedy nepochybně motiv z obvyklého horního okrajového pásu reliéfně zdobené sigiláty. Provedení zdobného motivu se neznámému tvůrci zcela nepodařilo; obloučky nejsou dole všechny uzavřeny a při rytí vnějšího obloučku mu na pravé straně rydlo (resp. nástroj, kterým výzdobu ryl) sjelo, takže vznikla rušivá rýha.

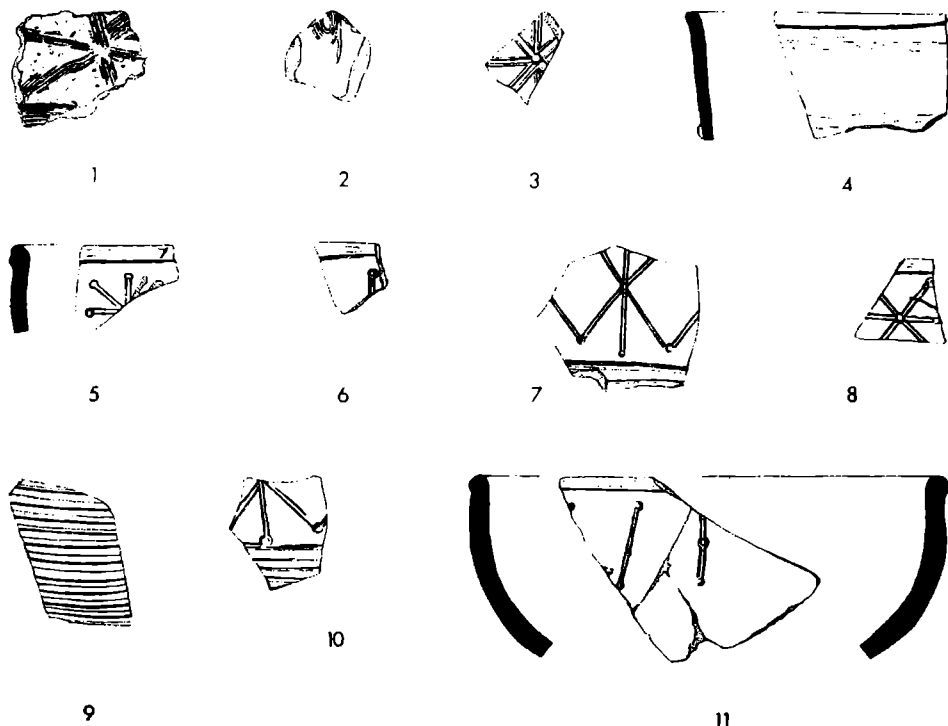
Úprava povrchu a stupeň vypálení svědčí o tom, že nádoba, z níž se dochoval popsaný a vyobrazený střep, byla dokončena. Protože je velmi nepravděpodobné, že by celý povrch nádoby nesl pouze jediný malý zdobný prvek (který známe), musíme předpokládat, že výzdoba původní nádoby byla bohatější. Při neobvyklosti dochovaného zdobného prvku si však o ostatní výzdobě nádoby nedovedeme učinit žádnou určitější představu. Je možné, že i v tomto případě tvořil vejcovec horizontální obíhající pás a snad byl také shora ohraničen odstupňováním nebo domácí ornamentační technice bližším žlábkem, ale vejcovec zde patrně neměl — jak svědčí dochovaný střep — tak hustě seskupené jednotlivé prvky, jako tomu bylo ve většině případů u reliéfně zdobené sigiláty. Otázka, zda se tvůrce nádoby pokusil použít i některé další ornamentační prvky, s jakými se v hojném počtu setkáváme u reliéfně zdobené sigiláty, musí bohužel zůstat bez odpovědi stejně jako otázka, zda nedošlo též k napodobení tvaru sigilátového zboží. Přesto se lze práve domnívat, že zde nemáme co činit pouze s napodobením izolovaného zdobného motivu, neboť pečlivě provedený leštěný červenohnědý vnější povrch nádoby — jaký je ostatně v Pomoraví u keramiky z doby římské velmi vzácný — je třeba posuzovat jako snahu o napodobení typické barvy sigilátového zboží.

Nálezové okolnosti k datování držovického střepu valně nepřispívají, alespoň nikoliv bezprostředně, protože střep patří k nálezům z povrchových sběrů. Lokalita byla jako celek již dříve datována E. Beningrem a H. Freisingem do I. století n. l. s možností přesahu do II. století.⁴ Soubory nálezového materiálu, chované v museích v Prostějově a v Olomouci, svědčí naproti tomu podle našich dnešních znalostí pro používání sídliště asi od poloviny I. století až do počátku (resp. první poloviny) III. století, při čemž je zde materiál z II. století výrazně zastoupen. V tomto širším

rámci lze klást nyní publikovaný doklad s největší pravděpodobností rovněž do II. století, kdy byly pro jeho vznik nejprůhodnější podmínky. Převažující množství sigiláty dostalo se totiž z římskoprovinciálního prostředí na moravské území právě v tomto století,⁵ na jehož počátku se též rozvíjelo znovu vzkvétající domácí hrnčířství, aby se po dobu delší než půl století zaskvělo zejména jemnějšími výtvyry a pestrostí ornamentace.

Doklad z Ladné

Další doklad (obr. 1) byl před nedávnem nalezen při povrchovém průzkumu na katastru obce Ladné v břeclavském okrese a byl zainventován na katedře prehistorie UJEP v Brně pod inv. číslem 34 940.⁶ Jde o nevelký střep ze stěny nádoby (podle profilace ze svrchní partie výdutě), která byla zhotovena z dosti hrubého materiálu s příměsí četných kameuných zrníček; její povrch, jen zběžně přihlazený, byl vypálen do tmavšího hnědavého, místy našedlého zbarvení. Na vnější straně se zachovala část výzdoby ryté užším hřebenovitým nástrojem, který měl asi 7 zoubků;

Zlomky keramiky z doby římské z moravských nálezů: Střepy domácí keramiky z Ladné (1) a Držovic (2), střepy římskoprovinciální keramiky z Brodku u Prostějova (3) a Vioemilio (4–11).

(Kresba: R. M. Pernička a J. Grochová, I : 3.)

vzhledem k nerovnému povrchu nebyly však hřebenované proužky jasně a zřetelně vyryty v celém svém průběhu. Ornamentačně jde o jednoduchou, ale zcela neobvyklou hvězdicovitou sestavu, vzniklou vzájemným přetnutím tří proužků (na způsob šestícípé hvězdy), která byla pravděpodobně na spodní straně ohraničena dalším vodorovně taženým hřebenovaným proužkem (srov. obr. 1).

V poloze „Hroudy za potokem“ u obce Ladné, kde byl tento malý zlomek nádoby nalezen, byly též posbírány drobné nálezy z doby neolitické, laténské, římské, stěhování národů a hradištní.⁷ Ačkoliv tedy naleziště samo nikterak nedosvědčuje kulturní zařazení našeho střepu, přece nás způsob zpracování materiálu, jeho kvalita a vypálení nenechávají na pochybách, že máme co činit se zlomkem nádoby pocházející z doby římské. Užší datování je však velmi obtížné. S ohledem na celkový ráz a vývoj domácí keramiky v Pomoraví lze pouze soudit, že původní nádoba byla zhotovena někdy v průběhu II. až III. století n. l.

Původ hvězdicovitého ornamentu — o němž předpokládáme, že nevznikl pouhou náhodou — není tak zřejmý jako v předchozím případě u dokladu z Držovic. Mezi nalezovým materiálem z moravského území lze nalézt obdobná ornamentační schemata pouze u některých dokladů jemné římskoprovinciální keramiky, u níž jsou ovšem provedena zcela odlišnou technikou, totiž v jemné technice barbotinové. Ramena jsou vytvořena dvojitou tenkou plastickou linkou, v místech křížení, na koncích ramen a někdy i v jejich polovině jsou plastické kapky. Pozoruhodné doklady z Brodku u Prostějova, ale především ze známého sídliště u Vícemilic výmluvně dokazují, že se římskoprovinciální keramika tohoto druhu dostávala i do barbarského prostředí v Pomoraví, kde musela vzbudit pozornost svou kvalitou.

Malý střep ze sídliště v poloze „Bažantnice“ u Brodku u Prostějova⁸ má pleťově okrový materiál s matným, sytější hnědavě červeným firnisem, který místy přechází až do matného temně hnědavého zabarvení; značně poškozený barbotinový ornament představuje osmicípou hvězdicovitou sestavu (obr. 3.)

Skupinka dokladů ze sídliště u Vícemilic⁹ prozrazuje o tomto druhu jemné keramiky více. Nejjednodušší výzdobu — prostá přibližně svislá ramena s plastickými kapkami na koncích i uprostřed — má třídílný zlomek baňaté misky s mírně zesíleným okrajem napovídajícím průměru ústí asi 182 mm (obr. 11; MM Brno, inv. č. 67 475); do červena vypálený materiál je kryt mde lesklou vrstvičkou červenavého firnisu. Snad z téže, nebo podobně zdobené misky pochází i malý okrajový zlomek stejného provedení, na němž se dochovalo pouze horní zakončení jediného svislého ramene (obr. 6; MM Brno, inv. č. 67 477). Jiný okrajový zlomek, v profilaci a materiálu shodný s oběma předešlými doklady, ukazuje část osmicípé hvězdicovité sestavy ramen (obr. 5; MM Brno, inv. č. 67 474). Další podobně profilovaný i provedený okrajový zlomek naproti tomu dosvědčuje šestícípou hvězdicovitou sestavu (obr. 8; MM Brno, inv. č. 67 476). Zbývající okrajový zlomek (obr. 4; MM Brno, inv. č. 2552/38) však již rozhodně pochází z jiného tvaru s vysokou strmou a hladkou okrajovou částí zakončenou zesíleným a lehce profilovaným okrajem, jehož zakřivení odpovídá

šířce ústí téměř 160 mm. Také tento doklad patří k uvedené skupině, jeho firnisová vrstvička (ostatně hodně sedřená) je však světlejší a lesklejší a z plastické výzdoby se na dolním okraji střepu dochovala pouze nepatrná poškozená plastická součást. Velmi zajímavé jsou ostatní tři zlomky shodného technického provedení, které — ačkoliv nebyly získány z povrchového sběru současně — mohou pocházet z jediné nádoby. Všechny tři zlomky jsou poměrně tenkostěnné s hnědávým střepem a povrchovou vrstvičkou mdle lesklého červenohnědého až temněji hnědávého firnisu. Jejich profilace ukazuje na mírně baňatý tvar s hladkým povrchem a barbotinovou výzdobou, který přecházel do druhé válcovité nebo lehce kuželovité části s hustým vodorovným kanelováním. Největší zlomek (obr. 7; MM Brno, inv. č. 2554/38) zřetelně naznačuje, že zde byl motiv šesticípého hvězdicovitého seskupení rozvinut do plochy (pásu) tím způsobem, že koncové body diagonálních ramen byly společné vždy dvěma sousedním sestávám. Tento i druhý menší zlomek (obr. 10; MM Brno, inv. č. 67 479) zachoval kromě části povrchu s barbotinovou výzdobou i nevelký díl kanelované části nádoby, což dovoluje přičíst k nim poslední zlomek, jehož vnější povrch je celý zbrázděn kanelurami (obr. 9; MM Brno, inv. č. 67 480).

Barbotinová výzdoba tohoto druhu na firnisové keramice je příznačná pro Drexelův I. styl. Jemné nádobí s takovou výzdobou dostávalo se z horního Podunají ke střednímu toku řeky patrně jen v menším množství a ještě vzácnější jsou jeho doklady v barbariku na sever od středního toku Dunaje. Doklady z Dolního Rakouska a Maďarska patří šířeji II. století, nálezy z pohřebiště v Halimbě byly datovány již do doby před polovinou II. století.¹⁰ Je proto velmi pravděpodobné, že do barbarického prostředí pronikly málopočetné doklady ještě v průběhu téhož století.

Vzorky této barbotinové ornamentace (zejména šesticípé hvězdicovité sestavy jako na zlomcích obr. 7, 8 a 10) staly se pravděpodobně předlohou pro výzdobu, kterou neznámý tvůrce v odlišné technice — zcela v intencích charakteru domácí keramiky — vzdáleně napodobil na hrubší nádobě, z níž byl u Ladné nalezen jen zlomek. Oporou mu při tom nepochybně byla i domácí mřížkovaná výzdoba rytá hřebenovitým nástrojem, jaká je známa ze střepového materiálu pocházejícího např. z moravských lokalit Jaroměřice nad Rokytnou II, Vícemilice a Vlčnov I. Celková situace naznačuje, že publikovaný doklad z Ladné vznikl nejspíše ještě ve II. století, i když ovšem nelze ani zcela vyloučit možnost, že se tak mohlo stát také v první polovině III. století.

POZNÁMKY

¹ R. M. Pernička, Die Keramik der älteren römischen Kaiserzeit in Mähren, 1966, 75nn., 109

² Týž, SPFFBU E 2 (1957), 16 a obr. 3 na následující stránce.

³ Práce cit. v pozn. 1, tab. LII : 7. — Tento držovický střep nebyl dosud podrobněji publikován.

⁴ E. Beninger—H. Freising, Die germanischen Bodenfunde in Mähren, 1933, 35.

⁵ R. M. Pernička, Římskoprovinciální keramika v moravských nálezech, SPFFBU E 8 (1963), 54, 57.

⁶ *Týž*, Povrchový průzkum v prostoru Břeclav—Ladná, SPFFBU E 10 (1965), 348.

⁷ *Ibid.*, 347n.

⁸ Štřep je uložen v museu v Prostějově v náleзовé skupince označené společným inventárním číslem N 11.

⁹ O této keramické náleзовé skupince se stručně zmínili *F. Kalousek* a *R. M. Perníčka*, Die römerzeitliche Siedlung bei Vicemilioe in Mähren, SPFFBU E 1 (1956), 73.

¹⁰ *A. Schörgendorfer*, Die römerzeitliche Keramik der Ostalpenländer, 1942, 45, tab. 32 : 405. *É. Bónis*, Die kaiserzeitliche Keramik von Pannonien, 1942, 152, tab. XXI : 3. *Táz*, Römerzeitliche Gräber in Halimba (Komitat Veszprém), FA XII (1960), 100nn., obr. 25 : 4, 28 : 1, tab. XIX : 2, XX : 1—6.

ZUR ORNAMENTIK DER MARCHLÄNDISCHEN BODENSTÄNDIGEN KERAMIK DER RÖMERZEIT

Im keramischen archäologischen Material begegnen wir uns seltener mit vereinzelten Belegen der ungewöhnlichen Zierweisen, die man also als untypische bezeichnet kann. Wenn auch diese Einzelstücke wirklich durch ihres Aussehen dem Gesamtcharakter gleichzeitiger Keramikverzierung nicht entsprechen, können sie manchmal andere wichtige Umstände erweisen und daher dürfen sie nicht immer als die für die Entwicklung unbedeutende oder sogar wertlose Sonderfälle geschätzt werden.

Als Beispiele aus der Römerzeit Mährens sollen da zwei solche Ausnahmsbelege vorgelegt werden, welche einige bemerkenswerte Züge der wechselseitigen Beziehungen zwischen der bodenständigen und der provinzialrömischen Keramik bezeugen.

Der erste Beleg stammt aus der Siedlung in der Flur „Důly odvrahovičn“ bei Držovice (Bez. Prostějov). Er zeigt uns eine Nachahmung eines Eierstabgliedes in bodenständiger Ritztechnik (Abb. 2). Da der Töpfer sich auch um Anpassung der Aussenflächenfärbung der des Sigillata-Gefäßes bemühte, kann man voraussetzen, dass es in diesem Falle nicht nur bei der Imitation eines einzigen Zierelementes blieb. Es ist aber leider nicht möglich, den ganzen Umfang der Imitation zu abschätzen.

Die zweite Scherbe, welche bei Ladná in der Umgebung von Břeclav gefunden wurde (s. Anm. 6), trägt ein sternartiges Ziermotiv, das aus streifenförmigen durch ein kammartiges Gerät geritzten Zügen zusammengesetzt wurde (Abb. 1). Sternartige Ziermotive kommen auf der prähistorischen Keramik nur selten vor; in der Römerzeit erscheinen sie zwischen den Stabornamenten in Barbotine, welche die Wandung der feinen provinzialrömischen Firnisware bedeckten. In Mähren gibt es bisher nur wenige und fragmentarische solche Belege; sie stammen vor allem aus Brodek u Prostějova (Abb. 3) und aus Vicemilioe (Abb. 4—11; vgl. Anm. 9). Es ist also anzunehmen, dass es waren diese Ornamente (besonders das sechstabiges Sternbild wie Abb. 7, 8 und 10), welche dem heimischen Töpfer bei der Verzierung eines groberen Gefäßes als Vorlagen dienten.

Für die Entstehung beider angeführten besonderen Belegen der Gefäßverzierung waren die günstigsten Bedingungen im 2. Jhd. u. Z., wann nicht nur provinzialrömische Firnisware mit Barbotine-Verzierung im Stil I nach Drexel, sondern auch die Mehrheit der Sigillata-Gefäße nach Marchland gelangte (s. Anm. 5 u. 10). Etwa in dieser Zeit, in der Vicemilicer oder fortgeschrittenen Stufe der Römerzeit im Marchlande, entfaltete sich da die heimische Töpferei zu ihrer Blüte, während die feine kleinere Töpferware erzeugt und bunte Verzierungsweisen angewendet wurden. Es wäre jedoch nichtsdestoweniger auch möglich, die Scherbe aus Ladná mit Rücksicht auf ihre grobere Tonmasse und Durchführung in die erste Hälfte des 3. Jhdts zu setzen.

Beide Scherben stellen schöne Beispiele für die Art der Wirkung der provinzialrömischen Keramik auf die einheimische marchländische Töpferei dar.